

UOT 930:314**AZƏRBAYCAN TARİXSÜNASLIĞINDA XALQIMIZIN
İSLAMAQƏDƏRKİ DƏFN MƏRASİMLƏRİNDƏ TARİXİ
DEMOQRAFİK MƏSƏLƏLƏRİN TƏDQIQI****A.B.MƏMMƏDOV****Bakı Dövlət Universiteti****aydin.mmm dov.67@ mail.ru**

Azərbaycanda dəfnə bağlı mərasimlərin keçirilməsi vaxtı elmə hələ tam və dəqiq şəkildə məlum deyildir. Uzun müddət belə hesab olunurdu ki, Azərbaycanda küp qəbirlərdə dəfn mərasimi e.ə. II əsrdə meydana gəlmiş və bizim eramın III əsrinədək davam etmişdir. Azərbaycanda dəfn adətlərinin müxtəlifliyi və rəngarəngliyi qədim inanclarla da bağlıdır. Əcdadlarımız yaxınlarını şər qüvvələrdən qorumaq üçün təbiətdən kömək diləmişlər. Azərbaycanda mövcud olmuş küp qəbirləri ilə bağlı qədim dəfn mərasimləri Günəş, su kultu ilə sıx bağlı olmuşdur. İnanclara görə, Günəş və od istinin, işığın, əhali artımının əsas mənbəyi, şərin və qaranlığın isə düşmənidir. Ona görə də əcdadlarımız ölümlərinin qəbirlərini hər cür pisləklərdən qorumaq üçün qəbirdə belə ocaq qalayır, müxtəlif ayinlər icra edirdilər. Bütün bu və ya digər məsələlər azərbaycanlı tarixçilərin, arxeoloq və etnoqrafların əsərində tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: küp qəbirlər, dəfn mərasimləri, su, od, daş inancları, tarixşünaslıq, əhali artımı

Bəşər övladı həmişə özünü və insan nəslini baş verə biləcək hər hansı bir təhlükədən sığortalamaq üçün qoynunda yaşadığı təbiətin sirlərindən agah olmağa, diqqəti cəlb edən hadisələrin səbəbini aramağa cəhd etmişdir. Azərbaycanlıların islamaqədərki dəfn mərasimləri xalqımızın insan artımı və ölümlə bağlı qədim inanclar sistemini, həyat fəlsəfəsini özündə əks etdirən ilkin və etibarlı mənbələrdəndir.

Ulu əcdadlarımızın hələ bəşər tarixinin ən qədim dövrlərində müxtəlif məişət məsələləri, təbiət hadisələri, o cümlədən bitki və heyvanat aləmi ilə bağlı inancları da, təbii ki, ətraf mühitlə müntəzəm surətdə qurduqları informasiya mübadiləsi nəticəsində meydana gəlmişdir. Bu mənada, bəşər tarixinin ən qədim xalqlarından biri olan Azərbaycan xalqının minilliklər boyu araya-ərsəyə gətirdiyi zəngin inanclar sistemi xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini, o cümlədən adət-ənənə, mərasim və həyat tərzini öyrənmək üçün əvəzsiz, qərəzsiz, ilkin mənbələrdirlər. Arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar

edilmiş e.ə. I minilliyə aid qəbir abidələrinin müxtəlifliyi (cəsədləri uzadılmış və ya bükülü vəziyyətdə dəfn olunmuş torpaq, çiy kərpic, saxsı təknə, taxta qutu, katakomba qəbirləri və s.), o cümlədən Azərbaycan xalqının islama-qədərki dəfn adət və mərasimləri xalqımızın mənəvi dünyasını, həyat və ölüm kimi mühüm demoqrafik proseslərlə bağlı düşüncə tərzini, həmin hadisələrə münasibətini öyrənmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azıx mağarasından üzü bu günə qədər keşməkeşli yol gələn xalqımızın zəngin inanclar sistemi ilə bağlı demoqrafik baxışlarının formalaşmasında ərazinin əlverişli coğrafi amilləri, Yaxın və Orta Şərqi inkişaf etmiş ölkələri ilə əlaqələri də mühüm rol oynamışdır. Məhz bu səbəbdəndir ki, Azərbaycanda, o cümlədən Cənubi Qafqazda, demək olar ki, bütün arxeoloji mərhələlərə aid abidələr mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, Qafqaz Albaniyasının antik dövrə aid qəbirlərinin heç biri qəbirüstü tikiliyə malik olmadığı halda, qəbirlərin hamısında axirət dünyasına inamla bağlı invertara malik olmuşdur. Bu barədə Strabonun verdiyi məlumat maraqlıdır: “Albanlar qocalıqda nəinki valideynlərinə, həm də yad adamlara həddindən artıq hörmət edirlər. Mərhumun qayğısına qalmaq, yaxud onu yada salmaq ləyaqətsizlik sayılır. Mərhumla birlikdə, onun bütün əmlakını basdırırlar və buna görə də, ata malından məhrum olub kasıb yaşayırlar. Mənim albanlar haqqında bildiklərim bunlardır” (19, 503).

Lakin Strabonun azərbaycanlıların dəfn etmə mərasimi ilə bağlı verdiyi bu məlumatlarla bir sıra tədqiqatçılar, o cümlədən İ.Babayev barışırmır: “Əslində, albanlar kifayət qədər imkanlı idilər. Lakin onların arasında kasıbların olması da istisna deyildir. Elə Strabonun özü dəfələrlə albanların yaxşı əkilib-becərilən məhsuldar torpaqlara, zəngin flora və faunaya malik olduğunu qeyd etmişdir. Sadəcə, albanlar meyitlə birgə qəbirə insan üçün son dərəcə zəruri olan əşyaları qoyurdular, şübhəsiz ki, əmlakın digər hissəsi də, varisdə qalırdı” (16,103).

İ.Babayevin fikri ilə razılaşmamaq olmaz. Son dərəcə mühüm geosiyasi və geostrateji, o cümlədən əlverişli coğrafi məkanda yerləşən Vətənimizdə ən müxtəlif iqlim qurşaqlarının olması, zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərin bolluğu, qədim Şərqi inkişaf etmiş dövlətləri ilə mövcud olan, tunc dövründən başlayaraq genişlənən ticarət əlaqələri burada yaşayan insanların dini inanclarının da rəngarəngliyinə təsir göstərməyə bilməzdi. Təsadüfi deyildir ki, məşhur arxeoloq Ə.Ələkbərov Azərbaycanın küp qəbir abidələrinin Babil və Fələstinin küp qəbir abidələri ilə son dərəcə yaxınlığını xüsusi olaraq vurğulamışdır (14, 33).

Strabonun dəfn mərasimi ilə bağlı bu məlumatlarına tənqidi yanaşmanın haqlı olduğunu arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkara çıxarılmış, maddi mədəniyyət nümunələrinin zənginliyi də sübut edir. Belə ki, bəzi qəbirlərdə çoxlu sayda bəzək əşyaları, ərzaq, silah aşkar olunur. Belə qəbirlərdə bəzən, ancaq saxsı qabların sayı 40-dan çox olur. Ola bilər ki, torpaq, daş qutu və küp qəbir abidələrində küplərin çoxluğu ulu əcdadlarımızın su inancı ilə birbaşa

bağlıdır. Axı çaylardan və bulaqlardan suyun yaşayış obyektinə çatdırılması əsasən saxsı küplərlə həyata keçirilmişdir. Xalqımızın “su çanağı suda sınar” deyimi bu fikrə bir qədər də bəraət qazandırır. Digər tərəfdən bu küplərin yanında bəzən iki-üç, bəzənsə daha çox sayda mavi rəngli kürəciklərin qoyulması da, bu baxımdan maraqlıdır. Bəzi qəbirlərdə mavi rəngli şüşə kürəciklər su damcısına çox oxşayır. Ola bilsin ki, insanlar nə vaxtsa qəbirlərə kuzələri su ilə dolu şəkildə qoymuşlar. Bu, dəfn olunanın axirət dünyasında həm su ehtiyacını ödəməli, həm də onu yeraltı aləmin bəd qüvvələrindən qorunmalı idi.

Məşhur Azərbaycan arxeoloqu Ələsgər Ələkbərov 1935-ci ilin sentyabrında Leninqradda (Sankt-Peterburqda) keçirilən II İran konqresində “Azərbaycan SSR-də küp qəbirlər” adlı məruzə ilə çıxış edərkən Azərbaycanda küp qəbirlərinin xalqımızın qədim inanclar sistemi ilə, o cümlədən su və ölüm kultu ilə bağlılığını xüsusi olaraq vurğulamışdır. Türkdilli xalqların çoxu suyu ilk başlanğıc, o cümlədən qüvvət və bərəkət qaynağı hesab etmişlər. Məhz bu səbəbdəndir ki, qədim türk mifologiyasında Tanrı ilə bərabər kainatda ilk öncə suyun mövcud olmasına güclü inam bəslənmişdir (10,180).

Qədim türk inanclarında əkin-biçini su ilə təmin edən, onu quraqlıqdan və digər təhlükələrdən himayə edən hamı Bodi obrazı olmuşdur (17,107). Kamil bir müdrik olan Bodiya ata-ananın kimdən yaranması, doğulması sualları ilə müraciət etdikdə o, “ata-ana sudan doğulmuşdur” cavabını vermişdir. Deməli, su insanın ata-anasının əcdadıdır. Türkdilli xalqlarda doğmayan qadınlar uşaq diləmək arzusu ilə çayların, yaxud tənha ağacların yanına gələrək onlara qurban kəsmişlər. Məsələn, Molla Qazi Xoca qırğız və qazaxlarda doğmayan qadınların səhrada tək bitən ağacların, yaxud su mənbələri (çaylar, göllər – A.M.) yanında gecələyərək onlara qurban kəsməsi haqqında məlumat verir (1,168). Burada da çaya, suya insanlara övlad verən, insan nəslinin artımını himayə edən müqəddəs bir varlıq, qüvvə və ya hamı ruh kimi yanaşmaq inamı öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan mifoloji mətnlərində də su insanlara ölməzlik, yaxud müstəsna qabiliyyətlər bəxş edən müqəddəs varlıq kimi yanaşılır. Azərbaycanlıların əski inanclarına görə, dağın, göyün, suyun bir Əyəsi, yiyəsi, hamı ruhu var: “Gərək, onlara salam verəsən. Gedəndə də, sağol deyəsən. Lakin bu əyələrin hamısından üstünü su əyəsidir. Səhər-səhər su üstünə gedəndə gərək ona salam verəsən. Heç vaxt suya tüpürmək, suya çirkab atmaq olmaz. Yoxsa, su əyəsinə küsdürərsən, sənə zəfər toxuyar” (2,51-52).

Təbii ki, xalqımızın tarixini, qədim inanclar sistemini mükəmməl şəkildə bilən Ə.Ələkbərov sözügedən məruzəsində məhz türkdilli xalqların, o cümlədən qədim azərbaycanlıların su ilə bağlı inanclarına əsaslanaraq küp qəbirlərində icra olunan dəfn ayinlərini su inamı ilə əlaqələndirmişdir: “Azərbaycanda su kultu qəbiristanlıqların axar su, çay və kanallar boyunca salınması adətində öz əksini tapmışdır” (14,33).

Xalqımızın mifik təfəkküründə su həm də axirət dünyasına, ölümə haqq

qazandıran, onu insan həyatının təbii nəticəsi kimi əsaslandırma bilən müqəddəs varlıq hesab edilir. Xalqımıza məxsus qədim mifoloji mətnlərdən birində dirilik suyunu axtaran İsgəndərin guya onu Şirvanda tapılmasından bəhs edilir. O qızıl piyaləsini bulaqdan doldurub içmək istəyəndə bir quş qanad çalıb suyu yerə tökür. İsgəndər qəzəblənir. Yay-oxunu çıxarıb quşu vurmaq istəyərkən qeybdən səs eşidir:

– Ey İsgəndər, o quşu vurma, o sənin xilaskarıdır. Sənə yazığım gəldiyim üçün onu mən göndərdim.

Bu səs sərt qayadan gəlirdi. İsgəndər ona tərəf yeridi. Səsə yaxından qulaq asmağa başladı:

– Ey İsgəndər, bir vaxt mən də bu dirilik çeşməsindən içib ölməzlik qazandım. Adım oldu “Diri baba”.

Dünya durduqca mən durdum. Qərinələr keçdi. Yar-yoldaşım, nəvəm, nəticəm, kötücəm, mənəcəm, iticəm, yadım, elim-günüm dünyadan köçdü. Tək qaldım. Vaxt vardı, mən də insan kimi yaşayırdım. Aqlım işləyir, əllərim tikirdi. Düşünürdüm ki, yaşamaq gözəldi. İndi, nə gözümlə görür, nə beynim düşünür, nə də əllərim birinin əlindən yapışır. Özün de, “Belə dirilik kimə lazımdı?”. İsgəndər sudan içməyib kor-peşman geri qayıtdı (2,48).

Bu mifoloji mətnə su insan nəsillərinin durmadan bir-birini əvəz etməsi üçün ölümü mühüm qanunauyğun demoqrafik proses kimi təsvir edir. Mətnə sadalanan nəvə, nəticə, kötücə və d. nəsil üzvlərinin adlarının ardıcıl şəkildə sadalanması bu fikri bir daha təsdiqləyir. Dirilik suyunu yerə tökən quş isə axirət dünyası ilə bağlı mifik obrazdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalqının Günəşlə bağlı təsəvvürlərində də axirət dünyası bəzən Günəş ölkəsi kimi canlandırılır (8, 272; 9, 347). Bu təsəvvürlərə görə elə quşlar varmış ki, onlar ölənin ruhunu Günəş ölkəsinə aparırlarmış. “Gilqamış və Enkidu” adlı Şumer dastanında Aizud deyilən bir quş təsvir olunur: “Aizud – ölümün simvoludur, ona qarşı əbədi həyat – ağac qoyulur” (15,22).

Tədqiqatçı R.Əliyev haqlı olaraq Aizud quşunu Azərbaycan nağıllarında Zümrüd və yaxud Simurq quşu ilə eyniləşdirir: Müəllifin fikrincə Məlikməmmədi qaranlıq dünyadan xilas edən ərəb mənbələrində Anka quşu, fars mənbələrində Simurq, türk mənbələrində isə Zümrüdi Anka kimi xatırlanan həmin Aizud quşudur (4, 66). Müəllifin gəldiyi qənaət də maraqlıdır: “Bu kimi nağıllara əsasən demək mümkündür ki, şüurlarda Günəş ölkəsinin daha dərinə dərk edilməsi o dünyanın dərk edilməsindən xeyli əvvəl baş verir”.

Küp qəbir abidələrində rast gəlinən zoomorf qabların əsasən quş formasında hazırlanması da elə yeraltı səltənətə məxsus Aizud ilə bağlıdır: “Bu tip qablar da Nüydi abidəsində çox tapılır. Quş fiqurlu bu qabların ...quyruq hissəsi bir şiş və ya iki çıxıntılı şəkildə bir qədər dik hazırlanmışdır. Onların gilinin tərkibində ağ qum dənələri vardır. Qab sarımtıl rəngdədir. Bu qabların ağzi kiçik dairəvi gil qapaqlarla örtülmüşdür” (11, 20).

Qeyd etdiyimiz kimi, Aizud quşu yeraltı səltənəti seyr edən Günəşlə sıx

şəkildə bağlı olmuşdur. Şumer, Akkad və Babillərin astral baxışlarına görə, eynən Misir inanclarında olduğu kimi, hər axşam Günəş allahı Şamaş axirət dünyasındakı ölümləri də işıq və su ilə təmin etmək üçün yeraltı səltənətə enir. Yeraltı səyahəti zamanı Günəş buradakı insanların – ölümlərin işıqlı dünyadakı əməllərini ədalətlə mühakimə edir (18,162-164).

İslamaqədərki qəbir abidələrində tez-tez təsadüf edilən yanmış ocaq izləri xalqımızın Günəş və onun yerdəki bəlgəsi olan ocaq kultu ilə bağlıdır. Odlu ocaq insanın fiziki kamilləşməsində, oturaq həyata keçməsində böyük rol oynamışdır. Qədim əcdadlarımız da Günəşin yerdəki bəlgəsi kimi tapınmış, odu nəsil artımının hamisi, həyatın qoruyucusu, hesab etmişlər (12, 27). Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalqının Günəşlə bağlı təsəvvürlərində də axirət dünyası bəzən Günəş ölkəsi kimi canlandırılır. Ona görə də qədim insanlar dəfn etdikləri insanların bədəninə Günəşin rəngi sayılan oxra sürtür, bu yolla onu axirət dünyasında kömək etdiklərinə inanırdılar: “Qədim əcdadlarımız təsəvvür edirdi ki, insanlar öləndə hamı üçün ümumi olan axirət dünyasına – zülmət dünyasına daxil olurlar. O dünyada çatmayan bir şey var idisə, o da Günəş və günəş işığı idi. Onlar qaranlıq axirət dünyasının işıqlandırılması üçün müxtəlif tədbirlər görmüş, qəbirlərdə ocaq qalamış və Günəşin daşdan, metaldan, sümükdən, ağacdən düzəldilmiş simvolik təsvirlərini ora qoymuşlar (12, 27-28).

Azərbaycan tarixi muzeyində 27 nömrəli vitrində küplərdə dəfn etmə adətini əks etdirən eksponatla tanışlıq təhsil alanların ulu əcdadlarımızın axirət dünyasına dair dini inancları ilə daha yaxından tanış olma imkanı verir. Belə ki, sözügedən vitrində nümayiş etdirilən küpün içində ölüyə məxsus xırda əşyalar ətrafına isə iri gil qablar düzülüb, ölünün başı küpün ağzı istiqamətində qoyulmuşdur. Şər qüvvələrdən təmizlənmək üçün küpün ağzı tərəfdə ocağın qalanması ayini, o cümlədən 11 nömrəli vitrində nümayiş etdirilən Şahtaxtı (Naxçıvan) küpünün üzərində günəş rəmzi olan svastikanın çəkilməsi ulu əcdadlarımızın Günəşə və oda tapınmasını bir daha sübut edir.

Azərbaycan tarixşünaslığını küp qəbir abidələrinə dair “Mingəçevir küp qəbirləri albomu” Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1960, 110 səh; “Qədim Mingəçevir” (C.Qazıyev; red. Y.Məmmədov.- Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1952.- 54 s.), “İki küp və iki katakomba qəbri // Azərbaycanın maddi mədəniyyəti” (1953), “Mingəçevir arxeoloji kəşfiyyatı: Küp qəbirləri albomu” (1960) kimi tədqiqat əsərləri ilə zənginləşdirən məşhur arxeoloq S.Qazıyev də islamaqədərki qəbir abidələrində ocağın yandırılmasını qəbrin şər qüvvələrdən qorunması məqsədi güddüyü qənaətinə gəlmişdir (7, 9).

Artıq e.ə. III-II minilliklərdə, yəni orta tunc dövründə Azərbaycanda Günəş kultu çox geniş yayılmışdı. Bu dövrdə Günəş kultu ilə bağlı inşa edilən məbədlər, kromlexlər həndəsi baxımdan ya tək dairə, ya da konsentrik çevrələr formasında olurdular. Ulu əcdadlarımızın həmin məbədlərin formasına oxşar şəkildə hazırladıkları qolbaq və bilərziklər məhz bu səbəbdən Günəşin

himayədar, qoruyucu, nəsil artırıcı funksiyalarını ehtiva edirdi. Başqa sözlə, həmin dövrdə yaşayan soydaşlarımızın tuncdan hazırlayaraq qıç və qollarına taxdıqları həmin bilərzik və qolbaqlardan bəzək aksesuarı kimi deyil, onları qəza-qədərdən, bəd ruhlardan, şər qüvvələrdən qoruyan vasitələr kimi istifadə edir, dəfn mərasimi zamanı isə, onu ölən soydaşlarının yanına qoyurdular. 1982-1986-cı illərdə Xaçmaz rayonunda yerləşən Sərkərtəpədə aparılan qazıntılar zamanı əldə edilən maddi mədəniyyət nümunələri ilk Tunc dövründə yaşayan insanların demoqrafik baxışlarının öyrənilməsi üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir: “Tədqiqatçıların fikrinə görə, Sərkərtəpədən aşkar olunan keramika məmulatı üzərindəki zəngin motivli naxışlar, o cümlədən Ay, Günəş, at təsvirləri qədim insanların ideoloji görüşlərini əks etdirmişdir. Sərkərtəpə ziyarətgahının divarında Günəşi simvolizə edən, dairəvi formalı batıqla ifadə olunan təsvirin olması da diqqətəlayiqdir. Məlum olduğu kimi, bu tipli batıqlara I Kültəpə və II Kültəpə yaşayış yerlərindən aşkar olunan manqalların ağzının kənarında da rastlanmışdır” (3, 95). II Kültəpədə düzbucaqlı ocaqların ətrafından sxematik insan fiqurlarına bənzədilən nalşəkilli ocaq qurğuları tapılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, nalşəkilli ocaq qurğuları oturmuş insan fiquruna bənzəyir. Təsadüfi deyil ki, Ə.K.Ələkbərov Şortəpədən tapılan bu cür ocaq qurğusunu insan heykəlinin ayağına bənzətmişdir. Bu fikir Q.İ.İone tərəfindən də təsdiq edilmişdir. Ehtimal ki, insan fiqurunu özündə cəmləşdirən nalşəkilli ocaq qurğuları ocağın himayədarını təcəssüm etdirmişdir (3, 69).

Ulu əcdadlarımızın ən qədim inanclarında Günəşin yerdəki bəlgəsi kimi müqəddəsləşdirilən odun daşdan yaranması, yaxud daşın odu, ocağı “doğması” təbii ki, bu təbiət elementinə də ehtiram və rəğbət qazandırmalı, onu müqəddəsləşdirməli idi.

Ulu əcdadlarımız Günəşə və onun simvolu olan oda, ocağa həmişə onları bəd hadisələrdən, şər ruhlardan qoruyan himayədar kimi baxmışlar: “Azərbaycanlıların qədim inamına görə, od təbiətin ən təmiz və ən müqəddəs ünsürlərindən biridir. Təsadüfi deyildir ki, bir çox pərəstiş yerləri pir-ocaq adlandırılırdı (6, 238).

Azərbaycanda küplərdə dəfn etmə adəti e.ə. VI əsrdən başlamış, eramızın VII əsrinə qədər davam etmişdir. Burada maraqlı bir cəhət ondan ibarətdir ki, tədqiq olunmuş bütün genotaf küp qəbirlərində, bir qayda olaraq, küpün kənarına yastı bir daş parçası qoyulmuşdur. Heç şübhəsiz ki, bu əhalinin ənənəvi daş inancları ilə bağlı olmuşdur. R.Göyüşov haqlı olaraq yazırdı: “Küp qəbirləri belə bir dini əqidənin məhsulu olmuşdur ki, guya insan torpaqdan yaranmışdır. O, müvəqqəti dünya üçün doğularkən ana bətnində necə yatmışdırsa, daimi dünyaya gedərkən də eyni şəkildə olmalıdır. Beləliklə, küp ana bətninin rəmzi kimi yaradılmışdır” (6, 29).

Göründüyü kimi, daş, torpaq, saxsı insanların ən arxaik dini əqidəsində, inanclar sistemində bilavasitə doğum, həyat, nəsil artımı və ölüm kimi mühüm demoqrafik prosesləri özündə əks etdirən müqəddəs varlıqlar kimi təsvir edilmişdir. Küp qəbir abidələri ilə bağlı maraqlı fikirlərə Y.Səfərovun, F.Os-

manovun, C.Xəlilovun, İ.Babayevin, K.Əliyevin və digər alimlərin əsərlərində rast gəlirik. Y.Səfərovun “Qədim Azərbaycan: nə bilirik” adlı kitabında oxuyuruq: “Albanlarda küp qəbir mədəniyyəti də geniş yayılan dəfn mərasimi olmuşdur. Onlar ölümlərini tək basdırırdılar” (13,119).

Azərbaycanda küp qəbirlərlə bərabər daş qutu qəbirlərə də təsadüf edilir: “Daş qutu qəbirlərə gəlincə, onlar da Azərbaycanda ən qədim qəbir tipi olub bir tərəfdən qəbrin möhkəmliyi üçün qurulurdusa, digər tərəfdən də uzun müddət insanların daşa şər qüvvələrdən xilasedici amil kimi baxmalarının nəticəsi olaraq yaradılmışdır” (5, 29).

Gətirilən misallardan daşların bu və ya digər səbəbdən insanların ölümünə təsir göstərməsi bəlli olur. Əslində, mühüm demoqrafik proseslərdən biri olan ölüm hadisəsi insan artımı ilə dialektik vəhdət təşkil edir.

Beləliklə, Azərbaycan xalqının islamaqədərki qəbir abidələrində özündə qədim inanc, adət və mərasimlərini, ailə, övlad, doğum və artımla bağlı ayinlərini əks etdirən maddi-mədəniyyət nümunələrinin aşkar olunması, bəşər sivilizasiyasına zəngin töhvələr vermiş xalqımızın demoqrafik baxışlarının da zənginliyinin və qədimliyinin danılmaz sübutudur.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdülkadir İnan - Tarihte ve bugün şamanizm. Ankara: Türk tarih kurumu basım evi, 1986, 210 s.
2. Azərbaycan mifoloji mətnləri. Bakı: Elm, 1988, 196 s.
3. Baxşəliyev V.B. Azərbaycan arxeologiyası (Ali məktəb tələbələri üçün vəsait). B.: Elm, 2007, 239 s.
4. Əliyev R.M. Azərbaycan nağıllarında mifik görüşlər. Bakı: Elm, 1992, 118 s.
5. Göyüşov R. Qarabağın keçmişinə səyahət. Bakı: Azər nəşr, 1993, 83 s.
6. Həvilov H. Azərbaycan etnoqrafiyası. Bakı: Elm, 1991, 252 s.
7. Qazıyev S.M. Mingəçevir küp qəbirləri albomu. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası, 1960, 110 s.
8. Məmmədov A.B. Azərbaycan xalqının Günəş kultuna dair inancları. Tarix və Onun problemləri. №1, Bakı, 2017, s. 270-276.
9. Məmmədov A.B. Azərbaycan xalqının qədim inanc, adət və mərasimlərimdə demoqrafik baxışlar. Tarix və Onun problemləri. №1, Bakı, 2018, s. 344-349.
10. Murat Uraz. Türk mitolojisi. İstanbul: Düşünen adam yayınları, 1994, 340 s.
11. Osmanov F. Ağsu ərazisində arxeoloji tədqiqatlar. Bakı: Adiloğlu, 2006. – 164 s.
12. Rzayev N. Əsrlərin səsi. Bakı: Azər nəşr, 1974.
13. Səfərov Y. Qədim Azərbaycan: nə bilirik. Bakı, 1989, 153 s.
14. Алекперов А.К. Исследования по археологии и этнографии Азербайджана. Баку: АН Аз. ССР, 1960, 252 с.
15. Афанасьева В.К. Гильгамеш и Энкиду. М.: Наука, 1979, 219 с.
16. Бабаев И.А. Города Кавказской Албании (в IV в до н.э. – III в н.э.). Баку: Элм, 1990, 234 с.
17. Древнетюркский словарь. Л.: Наука, 1969, 676 с.
18. Кленгель-Брандт Э. Путешествие в древний Вавилон. М.: Наука, 1979. 259 с.
19. Страбон. География. М.: Наука, 1964, 840 с.

**ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИКО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ НА
ОСНОВЕ ДОИСЛАМСКОЙ ПОГРЕБАЛЬНЫХ ОБРЯДАХ НАШЕГО НАРОДА
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

А.Б.МАММЕДОВ

РЕЗЮМЕ

Время появления обряда захоронений в Азербайджане еще твердо не установлено. Долгое время считалось, что обряд захоронений в кувшинах в Азербайджане появился во II веке до н.э. и продолжал бытовать до III века. Своеобразие погребальных обрядов Азербайджана заключается в разнообразии и отражении старых верований. Чтобы обезопасить себя и всех своих близких от всяких бед, нечистых сил и несчастий наши предки просили помощь от Солнца, от камня, от воды и т.д. Наши погребальные обряды также наводят на мысль о связи кувшинных погребений с культом воды, солнца и огня. По убеждениям наших предков Солнце и огонь является основным источником тепла, света и противником тьма – нечистых сил. Чтобы обезопасить могилы от всяких бед, нечистых сил и несчастий наши предки в честь умершего устраивали погребальные обряды. С целью очищения от злых духов наши предки внутри могилы разжигали костра-очага. Все эти вопросы исторической демографии широко освещено в трудах азербайджанских историков, археологов и этнографов.

Ключевые слова: кувшинные погребения; погребальные обряды; культ воды, огня, камня; историография; рост населения

**INVESTIGATION OF HISTORICAL DEMOGRAPHIC ISSUES
ON THE PRE-ISLAMIC FUNERARY RITES OF OUR PEOPLE
IN AZERBAIJAN HISORIOGRAPHY**

A.B.MAMMADOV

SUMMARY

The time of appearance of the burial rite in Azerbaijan has not been firmly established yet. For a long time it was believed that the rite of burials in jars in Azerbaijan appeared in the II century B.C. and continued to exist until the III century. The peculiarity of the funeral rites of Azerbaijan lies in the diversity and reflection of old beliefs. To protect ourselves and all our loved ones from all troubles, impure forces, and misfortunes our ancestors asked the Sun, stone, water, etc. for help. Our funeral rituals also suggest the connection of pitcher burials with the cult of water, sun and fire. According to the beliefs of our ancestors, the Sun and fire are the main sources of heat, light and the enemies of darkness - impure forces. To protect graves from all troubles, impure forces and misfortunes, our ancestors in honor of the deceased arranged funeral rites. With the goal of purification from evil spirits, our ancestors lit a hearth fire inside graves. All these issues of historical demography are widely lightened in the writings of Azerbaijani historians, archaeologists and ethnographers.

Keywords: pitcher graves; funeral rites; cult of water, fire, stone; historiography, population growth